

УДК 159.922.2

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-6(344)-1-111-117

Товстуха Олеся Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна.

aleksa.lnu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7998-1208>

ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Рівність прав і можливостей чоловіків і жінок вважається запорукою миру, процвітання та сталого суспільного розвитку. Існування політичних, економічних, релігійних і соціальних поділів між чоловіком і жінкою, які склалися протягом багатьох століть, не повинні заважати ефективній взаємодії між людьми різної статі. Фізична різниця між статями (в розмірах і анатомічній будові – очевидна, питання про відмінності в психології чоловіків і жінок більш складне та неоднозначне, достовірно виміряти ці відмінності складно, так, першим важливим кроком у вирішенні окресленого питання є аналіз розвитку підходів до визначення гендеру.

Концепція гендеру була теоретично обґрунтована завдяки зусиллям дослідниць Д. Келлі та Д. Скотт (США), М. Фокаулт, Ж. Лакан (Франція), Е. Дженуей, С. Александер (Великобританія). Беручи до уваги напрацювання західних мислителів, українські вчені приділили чимало уваги дослідженню витоків гендерної нерівності, шляхів реалізації гендерної рівності, механізмів формування та трансляції гендерних стереотипів. У даному контексті цікавими та плідними видаються роботи В. Агеевої, М. Богачевської-Хом'як, І. Гояна, О. Кісь, О. Кікінежді, С. Крилової, Л. Кобилянської, Т. Марценюк, Т. Мельник, С. Сторожук, Ю. Стребкової, Н. Хамітова та багатьох інших українських вчених. Вагомість та актуальність вказаних досліджень не викликає жодного сумніву, поміж тим значна їх частина присвячена дослідженню світоглядних та соціокультурних чинників збереження гендерної нерівності, натомість проблеми та чинники гендерно-рольових трансформацій сучасного українського суспільства, наразі залишаються поза увагою широкого кола фахівців, що й робить наше дослідження актуальним та своєчасним.

Мета статті – характеристика психологічних поглядів на проблему гендерної рівності в Україні та світі.

Активні суспільні трансформації, що відбуваються нині, суттєво змінюють усталені способи життєдіяльності, суспільні норми та

ідеологічні конструкції, що їх визначають. Ці трансформації активно осмислюються на різних рівнях; формуються і розвиваються нові наукові напрямки, що мають на меті осмислити та висловити ці зміни. Одним із таких напрямків стала теорія гендеру. З'явившись у вітчизняних соціальних і гуманітарних студіях на початку 1990-х, термін «гендер» та пов'язана з ним проблематика набули вибухоподібного поширення і розвитку, оскільки апелювали до, можливо, найґрунтовнішого з поділів людства – поділу на статі, порушуючи питання «Що таке бути жінкою чи чоловіком у сучасному світі?» та даючи на нього різноманітні, але часто рівно теоретично привабливі відповіді.

Українське суспільство є стратифікованим за низкою ознак, серед яких – стать, вік, соціальний статус чи клас, регіон проживання, тип населеного пункту, стан здоров'я, сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність, етнічна або національна, а також релігійна приналежність. Перелік цих ознак визначено у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012). Права різних соціальних груп (незалежно від їх розміру) повинні поважатися, а їх інтереси та потреби – бути гідно представлені у різних сферах суспільного життя, тому що це – основа демократичного суспільства (Марцинюк, 2019).

Поняття «гендер» з'являється в соціально-гуманітарному знанні другої половини ХХ ст. як похідне від поняття «стать». Однак, гендер є не біологічною, а соціокультурною категорією: індивід не отримує гендер автоматично від народження, а набуває у процесі включення в суспільне життя. Гендер – це комплекс культурних і соціальних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини.

У найширшому розумінні гендер можна визначити так: гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі (Основи теорії гендеру, 2018).

Аналіз розвитку підходів до визначення гендеру дозволяє виділити три основні напрями в розумінні терміну дозволяє виділити три основні напрями в розумінні терміну:

- Гендер як біодетермінована категорія.
- Гендер як соціально-біологічна категорія.
- Гендер як соціально-культурна категорія.

Перше відображає розуміння гендера як категорії, в значній мірі визначається біологічною схильністю. Джон Мані вважав, що люди народжуються з певними шаблонами в свідомості, запрограмованими на маскуліність або фемініність. Процес набуття гендеру відбувається в протязі перших 18 місяців життя і є незворотнім (Боровцова, 2011).

Американський психолог М. Даймонд наступним чином пояснює взаємодію статі і гендеру: «Людина народжується з біологічною психосексуальною зумовленістю, яка зафіксована генетико-ендокринною спадковістю, і зі схильністю до певних сексуальних і гендерних шаблонів, які повинні проявитися. Які шаблони проявляться, залежить від великої кількості соціальних і культурних чинників і ступеня толерантності, яку вони дозволяють. З цього випливає інша концепція. Кожен індивід живе одночасно з двома баченнями себе – це внутрішня особиста статеві ідентичність і зовнішня соціальна і публічна гендерна ідентичність. Статева ідентичність людини створюється до народження як функція генетико-ендокринних сил і проявляється з розвитком. Гендерна ідентичність людини, усвідомлення того, як він або вона розглядається в суспільстві, розвивається в постнатальний досвіді. Це виходить із загального розгляду суспільних норм і очікувань, з порівняння себе з однолітками (Воронова, 2018).

Другий підхід до визначення гендеру як соціально-біологічної категорії передбачає розгляд біологічних факторів як основи, на якій формуються соціально-культурні відмінності. Р. Столер, що розділив поняття статі та гендеру, проте вважав, що біологія багато в чому має вплив на формування гендеру: «Я не можу повірити, що біологічні основи настільки безсилі, як, здається, впевнені теоретики навчання». У своїй концепції Столер виділяв поняття «ядерна гендерна ідентичність» (core gender identity), яке відображало внутрішню обізнаність людини про її приналежність до певної статі, яка формується протягом перших 18 місяців, і мало в більшій мірі біологічний, ніж соціальний підтекст (Боровцова, 2011).

Д. Майерс пропонує розглядати гендер як одну з базових характеристик особистості, «що обумовлюють психологічний і соціальний розвиток людини, яка визначається біологічною статтю, гендерними стереотипами, гендерними нормами і гендерною ідентичністю» (Майерс, 1997).

Ш. Берн розглядає гендер як соціально-біологічну характеристику, за допомогою якої люди дають визначення поняттям «чоловік» і «жінка». Оскільки стать (sex) є біологічною категорією, соціальні психологи часто посилаються на ті гендерні відмінності, які обумовлені біологічно» (Берн, 2001).

Таким чином, поняття гендеру, розглядається як соціально-біологічна категорія, яка не передбачає виключення терміна «стать» або його заміну. Пол і гендер, з точки зору такого підходу, скоріше є взаємодоповнюючими категоріями, і біологічні фактори неминуче впливають на формування гендеру, хоча ступінь цього впливу і його прояви можуть визначатися по-різному.

У третьому напрямку гендер розуміється як соціально-культурна категорія, конструюється суспільством і не має зв'язку з біологією. В основі такого розуміння гендеру лежить постмодерністська філософія.

Психолог Р. Ангер запропонувала використовувати термін «стать» для опису біологічних аспектів людини, а «гендер» – для визначення соціальних, культурних та психологічних аспектів, які формують риси, норми, стереотипи, які вважаються типовими для тих, кого суспільство визначає як чоловіка чи жінку (Заграй, 2019).

Вітчизняний вчений Д. Воронцов розглядає гендер як соціально-психологічні аспекти людської сексуальності: характеристики поведінки і особистості, які визначаються соціальним статусом і контекстом соціальної взаємодії людей певної статі і певних сексуальних уподобань, а не біологічними факторами» (Воронцов, 2008).

Як бачимо, гендерна теорія є неоднорідною, що знаходить своє відображення насамперед у визначенні її центрального поняття – гендера. Важливо підкреслити, що гендерні дослідження є міждисциплінарними. При цьому необхідно пам'ятати, що кожна область має свою специфіку. Психологія виділяється серед перерахованих наук, так як займає положення між гуманітарними і природничими науками, що визначається особливостями її предмета. Таким чином, соціально-культурний підхід до визначення гендеру, який цілком може бути використаний в соціальних науках і філософії, для психології, з нашої точки зору, досить обмежений. Так, гендер являє собою дуже неоднозначне поняття, яке включає безліч соціокультурних аспектів, що визначають норми поведінки та зовнішніх образів жінок і чоловіків, домінуючі в конкретному суспільстві. Гендер – це не просто поняття, це «стратегія-концепт», що включає цілий комплекс понять, в зв'язку з чим гендер не має остаточного і однозначного визначення, що є особливістю самого поняття.

В умовах сучасних перетворень в Україні, як і в усьому пострадянському просторі, практика гендерних відносин розкриває нові форми політичної, економічної та соціальної нерівності в термінах гендерної асиметрії, породжує експлуатацію потреб жіночої суб'єктивності.

Як будь-яка система, гендер тяжіє до розвитку через зміни та оновлення процесів. Діалектика розвитку системи гендеру передбачає прискорення темпів розвитку, його нерівномірність і нелінійність, що важливо враховувати при складанні планів дій, формуванні гендерної політики, гендерних програм тощо.

Гендер вивчається як соціальний інститут. Як такий він не є жорсткою системою й розвивається за принципом диференціації: постають нові різновиди гендеру, серед яких розглядаються чоловічий, жіночий та інші типи суб'єктивності.

Як соціальний інститут гендер має свої ознаки. Особливості гендеру як соціального інституту виражаються через:

- певну систему управління гендерними процесами;
- напрацювання власної системи функціонування й контролю відтворення гендерних цінностей;
- відтворення гендерної практики поколіннями людей;
- масштабне охоплення людей;

- задоволення базових потреб людини – біовітального, соціального та духовно-пізнавального комплексів потреб жінок і чоловіків;
- вироблення як спільних, так і відмінних гендерних цінностей та норм;
- напрацювання своєї матеріально-технічної бази тощо (Основи теорії гендеру, 2018).

Стосунки статі і гендеру це відносини взаємовпливу. Гендер визначається щодо статі, і в той же самий час може впливати на біологічну стать. Так, прийняті в конкретному суспільстві гендерні стереотипи щодо образів чоловіків і жінок можуть призводити до поширення певних ритуалів, пов'язаних зі зміною фізичних характеристик людей. В історії кожного суспільства є безліч прикладів таких ритуалів. Різні процедури, пов'язані з перетворенням зовнішності, приписувані жінкам і чоловікам у сучасних західному і українському суспільствах стандартами краси, також спрямовані на конструювання фізичного тіла відповідно до гендерних стереотипів. Таким чином, стать також є не чисто біологічною, а біолого-соціально-культурною категорією.

Отже, сучасні теорії гендерних відносин доводять, що соціальні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є одвічно даними, а лише набутими, приписаними індивідуі суспільством. Окрім того, поняття «гендер» має множинний і ситуативний характер. Уявлення про те, що означає бути жінкою чи чоловіком, змінюється залежно від історичного і соціально-культурного контексту. Одна з найбільших методологічних помилок – трактування гендерного підходу як такого, який ототожнюється зі статево-рольовим: кожній статі відповідає своя роль, яку повинні виконувати чоловік або жінка. Відповідно до статево-рольового підходу дівчаток навчають бути вправними господинями і люблячими матусями, а хлопчиків – захисниками країни і матеріальними «годувальниками» родини. На сучасному етапі нерозкритою залишається проблема визначення поняття гендеру і співвідношення біологічного і соціального в гендерній теорії, цьому будуть прив'язані наші подальші наукові пошуки.

Список використаної літератури

1. Марценюк Т. Інтеграція гендерної складової в аналітичні матеріали. Київ : МФ «Відродження», 2019. 28 с. **2. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади** : монографія / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с. **3. Боровцова М. С.** Гендерна ідентичність особистості: теоретичний аналіз. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. Одеса, 2011. Т. 16, Вип. 17. С. 19–29. **4. Воронова А. В.** Гендерная психология: некоторые проблемы и перспективы. *Ярославский педагогический вестник*. 2018. № 1. С. 139–146. **5. Майерс Д.** Социальная психология СПб. : Питер, 1997. 688 с. **6. Берн Ш.** Гендерная психология. СПб. : Прайм-

ЕВРОЗНАК, 2001. 320 с. 7. **Заграй Л. Д.** Теорії гендеру: гендерні дослідження у психології : навч. посіб. Івано-Франківськ: Петраш К. Т., 2019. 263 с. 8. **Воронцов Д. В.** Гендерная психология общения. Ростов н/Д. : Изд-во ЮФУ, 2008. 208 с.

References

1. **Martseniuk, T.** (2019). Intehratsiia hendernoї skladovoi v analitychni materialy [Integration of the gender component in analytical materials]. Kyiv: MF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
2. **Nalyvaiko, L. R., & Hrytsai, I. O.** (2018). Osnovy teorii henderu: yurydychni, politolohichni, filosofski, pedahohichni, lindhvistychni ta kulturolohichni zasady [Fundamentals of gender theory: legal, political, philosophical, pedagogical, linguistic and cultural principles]. Kyiv: «Khair-Tek Pres» [in Ukrainian].
3. **Borovtsova, M. S.** (2011). Henderna identychnist osobystosti: teoretychnyi analiz [Gender identity of the individual: a theoretical analysis]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology*, 16, 19-29 [in Ukrainian].
4. **Voronova, A. V.** (2018). Gendernaya psihologiya: nekotorye problemy i perspektivy [Gender psychology: some problems and prospects]. *Yaroslavskij pedagogicheskij vestnik – Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 1, 139-146 [in Russian].
5. **Majers, D.** (1997). Social'naya psihologiya [Social psychology]. SPb.: Piter [in Russian].
6. **Bern, Sh.** (2001). Gendernaya psihologiya [Gender Psychology]. SPb.: Prajm-EVROZNAK [in Russian].
7. **Zahrai, L. D.** (2019). Teorii henderu: henderni doslidzhennia u psykholohii [Theories of gender: gender research in psychology]. Ivano-Frankivsk: Petrash K. T. [in Ukrainian].
8. **Voroncov, D. V.** (2008). Gendernaya psihologiya obshcheniya [Gender psychology of communication]. Rostov n/D.: Izd-vo YuFU [in Russian].

Товстуха О. М. Психологічні погляди на проблему гендерної рівності в Україні та світі

У статті надано характеристику психологічних поглядів на проблему гендерної рівності в Україні та світі. Визначено, що поняття «гендер» з'явилося в соціально-гуманітарному знанні другої половини ХХ ст. як похідне від поняття «стать», та гендер – це комплекс культурних і соціальних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини. Зазначено, що існують три основні напрями в розумінні терміну: гендер як біодетермінована категорія, гендер як соціально-біологічна категорія, гендер як соціально-культурна категорія (окреслено їх сутність і зміст). Представлено особливості гендеру як соціального інституту (відтворення гендерної практики поколіннями людей; масштабне охоплення людей; задоволення базових потреб людини – біовітального, соціального та духовно-пізнавального комплексів потреб жінок і чоловіків; вироблення як спільних, так і відмінних гендерних цінностей та норм).

Ключові слова: гендер, гендерна теорія, гендерна рівність.

Товстуха О. Н. Психологические взгляды на проблему гендерного равенства в Украине и мире

В статье охарактеризованы психологических взглядов на проблему гендерного равенства в Украине и мире. Определено, что понятие «гендер» появилось в социально-гуманитарном знании второй половины XX в. как производное от понятия «пол» и гендер – это комплекс культурных и социальных характеристик, охватывает все сферы деятельности человека. Отмечено, что существуют три основных направления в понимании термина: гендер как биодетерминированная категория, гендер как социально-биологическая категория, гендер как социально-культурная категория (обозначены их сущность и содержание). Представлены особенности гендера как социального института (воспроизведение гендерной практики поколениями людей; масштабное охвата людей; удовлетворение базовых потребностей человека – биовитального, социального и духовно-познавательного комплексов потребностей женщин и мужчин; выработки как общих, так и отличных гендерных ценностей и норм).

Ключевые слова: гендер, гендерная теория, гендерное равенство.

Tovstukha O. Psychological Views on the Problem of Gender Equality in Ukraine and the World

The article describes the psychological views on the problem of gender equality in Ukraine and the world. It is determined that the concept of "gender" appeared in the socio-humanitarian knowledge of the second half of the twentieth century. as derived from the concept of "gender", and gender is a set of cultural and social characteristics that covers all areas of human activity. It is noted that there are three main directions in understanding the term: gender as a biodetermined category, gender as a socio-biological category, gender as a socio-cultural category (outlined their essence and content). The peculiarities of gender as a social institution are presented, the peculiarities of gender as a social institution are expressed through: a certain system of management of gender processes; development of own system of functioning and control of reproduction of gender values; reproduction of gender practice by generations of people; large-scale coverage of people; satisfaction of basic human needs - biovital, social and spiritual-cognitive complexes of needs of women and men; developing both common and different gender values and norms; development of its material and technical base. It is determined that modern theories of gender relations prove that social differences between men and women do not have a biological origin, are not eternally given, but only acquired, attributed to the individual by society.

Key words: gender, gender theory, gender equality.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021 р.

Прийнято до друку 24.09.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.